

P. Buzogány Árpád

A népművészet határán

Induljunk ki abból az alaphelyzetből, hogy a körülöttünk levő valóság, a világ szüntelen változik, alakul, módosul. Nem a mi tisztünk, hogy ezeket a változásokat rövid időszakokban vizsgálva eldöntsük: fejlődésről avagy visszafejlődésről, pozitív vagy negatív irányba ható erőkről, folyamatokról van-e szó. Ám véleményünk, észrevételünk van erről, és azt alkalomadtán meg is fogalmazzuk.

Vidékünk, Udvarhelyszék, a Székelyudvarhely vonzáskörébe tartozó több mint 120 település egyik olyan élettér a magyar nyelvterületen, ahol a hagyományos paraszti gazdálkodást manapság is folytatják, a hagyományos népi mesterségek képviselői dolgoznak és piacra viszik termékeiket. Bár meg kell jegyeznünk, hogy homogén társadalomról, közösségről nem beszélhetünk még ilyen szempontból sem, a legkisebb falu esetében sem, ugyanis az életmód és a javak megtermelésének módja szinte évről évre változik. A kézműves munkát mindinkább gépesítik, egyre kevesebben élnek meg a hagyományos gazdálkodásból, vagy akarnak ebből élni, sőt a városi életmódot választók számaránya egyre nagyobb. Akár párhuzamos világoknak is nevezhetjük az egykori, régi és a mai, korszerű életstílus egymásmellettségét.

A környezetünkben nagyon kicserélődtek a tárgyak is, ha magunkat a fél vagy másfél évszázaddal korábban élt emberekhez próbálnánk hasonlítani. Ez részben természetszerű, ugyanis az életforma, életmód és a termelési mód megváltozása miatt nagyon sok, egykor általánosan használt tárgyunkra nincsen már szükség, és nem csupán az orsó, szövőszék tartozik ide, hanem pl. a kádak, csebrek, a házi szőttes textíliák, a szőrkefe, a szita is már. Másrészt azt is észre kell vennünk, hogy az újabb háztartási meg munkagépek elterjedése általánossá válik, legtöbb háztartásban hűtőszekrény, automata mosógép, mikrohullámú sütő is kényelmesebbé teszi a mindennapokat, hogy a villamos kávéórlőről, a mixerekről, gáztűzhelyről ne is beszéljünk.

A mozsár és kávédaráló majdhogynem házimúzeumi tárgy. A nagyszülők használati tárgyait – ha már nem is őrződtek meg használati eszközként, vagy nem funkcionálisak a ma embere szemében – dísz tárgyként mégis láthatjuk helyenként.

Az utóbbi évtizedekben, főleg 1990 után elsősorban a paraszti gazdálkodás, a polgári kisvárosok mestereinek termelési módja változott. A gyári, nagyüzemi termékek olcsóságuknál fogva szorítják ki ma is a piacról a mívesebben megmunkált tárgyakat. Éppen a gyári termelésnek tulajdonítható, hogy a tárgyak anyaga is megváltozott: a szita nem lószórból, hanem műanyagból vagy drótból készül, bádogkerettel, a nagyobb tárolóedények – kádak, csebrek, túrótartók, ételhordó edények – szintén műanyagból... Műanyag világnak mondják a falusi mesterek korunkat, és a megnevezés lényegében éppen arra utal, hogy a természetes anyagokat kiszorította a műanyag. Csak példaként sorolhatjuk: tekenő, teaszűrő, alsónemű és ruhane-mű, lábbeli, evőeszköz, függöny és törülköző, kefe, olló is műanyagból van.

A vásárlót nem csupán csábítják, hogy minél többet vásároljon, hanem egyenesen fogyasztónak nevezik... Olcsón és sokat fogyasszon, ez a lényeg. Mintha teljesen mindegy lenne, hogy hol, milyen környezetben élünk, életterünkben milyen tárgyak kapnak helyet. De ez a magatartás azért sem feltűnő sokaknak, mert legtöbbször nem megrendelnek egy munkát, egy tárgy elkészítését, hanem arra szorúlnak, fanyalodnak, hogy az üzletekben, a piacokon fellelhető olcsó és gyenge minőségű tucatáruból válasszanak. Az azonos korosztályú gyerekek és felnőttek hasonló stílusú ruhákban járnak százszámra, a lakásokban ugyanazok az olcsó tárgyak: evőeszközök, edények, törülközők, szőnyegek láthatók, a mosogatószer-től a fogkrémig ugyanazokat az árukat használják. Akárcsak a nyolcvanas években, ám most részben az olcsóságuk, másrészt az egyének igénytelen-sége vagy divatkövetése miatt.

Ebben az egyforma arcúra gyúró dömpingben persze nem mindenki leli örömét. Nem csupán az igényesség, hanem az egyéniség egészséges megnyilvánulása is oda vezet, hogy az emberek – a multik szerint a fogyasztók – szeretnék egyénekként élni mindennapjaikat. Ezért arra törekednek, hogy legyen más a ruhájuk, fülbevalójuk, a konyhájuk és a kistáskájuk, birtokoljanak néhány olyan tárgyat – és a sor a jó fogású konyhakéstől a falra akasztott festményig terjed –, amelyek az otthonosság érzetét keltik egyszerűen azért, mert megtetszenek, mert jól megtervezettek, mert tetszetős kivitelezésűek, mert nem műanyagból vannak.

Tömören úgy fogalmazhatunk: új helyzetben a tárgyak készítése is megváltozott, meg a mi viszonyulásunk is hozzájuk. Most minket elsősorban nem a tucateberré alacsonyított többség által használt gyári tömegcikknek érdekelnek, hanem azok a megoldások, amelyek eltérnek a nagy átlagtól, amelyekben megragadható az egyediségre, minőségre törekvés, illetve a népművészettel való kapcsolat.

Amit megtiltanak, azt megtenni valami ellenállhatatlan vonzást érzünk. Amire kényszerítenek, az ellen megmagyarázhatatlan ellenszenv, tiltakozás alakulhat ki bennünk. Talán ez is magyarázat lehet az előbb elhangzottakra, de sokkal inkább munkál ez esetben egy más hatás: van egy bűvös kör, ahová belépni jó, mert neveltetésünk, a környezetünkben megtapasztaltak alapján oda tartozunk. A valahová tartozás tudatáról, az önazonosságról van szó, amit idegen szóval identitásként emlegetünk, és ami nem csupán egy nyelvi, nemzeti közösséghez tartozást jelent, hanem az egészséges népi, a jó értelemben vett nemzeti jelleg, arculat, értékek iránti érdeklődést, azok kedvelését jelzi, egy másik szinten az azokkal való azonosulást is mutatja. Ez kifejeződik gondolatainkban, szavainkban, megmutatkozhat azonban döntéseinkben, a környezetünk berendezésében is, vagyis tárgyiasul is, nem csupán a nyelvi közlés szintjén érhető tetten.

Az erre való törekvés különféle módon nyilvánulhat meg, és a következőkben azokat a megoldásokat tekintjük át, amelyek a hagyományosan értett népművészetet is érintik. Mit lehet látni, megtapasztalni?

1. Felújítás: hagyományos mesterségeket úznek, küssé másképp, más körülmények között

1990-től kezdve a rendszerváltozás lehetőségei sorát nyitotta meg. Vállalkozni lehetett, és az üzleti tevékenységeknek az addigótól merőben eltérő jogi háttérrel, törvényes kereteket kellett teremteni. A kismesterségek képviselőit évtizedekig nem engedték szabadon kereskedni áruikkal, ez a helyzet azonban egyszerre megváltozott. Lehetővé vált, hogy valamely szakma ismeretében termelővé váljon bárki. Mint ahogy régebb, nagy lendülettel folyt a munka a kis műhelyekben, és készültek az olyan termékek, amelyekre megvolt a kereslet: faedények, téglák és cserép, textíliák, népviseletünkhöz tartozó ruhadarabok, szalmakalapok, lóhámok, nadrágszíjak, vesszőből font kosarak, vert csipke, zsendely, festett bútor stb.

A munkafolyamat legtöbb helyen a hagyományosan ismert, régi volt, ám a mesterek igyekeztek megkönnyíteni saját munkájukat a már megvásárolható kiegészítőkkel. Villanymotort, fűrő- és marógépet vásároltak, a kézi faragás helyett esztergával, gyalugéppel munkálták meg a fát, géppel vágták ki az anyagot. A nyersanyag beszerzése nem volt könnyű, és ma sem mondható zökkenőmentesnek bizonyos szakmákban, tehát rászorultak a gyárilag, nagyüzemi módon előállított deszkára, bőrre, ugyanakkor a régebb házilag előállított festékanyagok helyett szintetikus alapanyagút kezdtek használni, mert jórészt csak olyant forgalmaztak a kereskedelemben.

Mindezek következményeként az általuk előállított és piacra vitt termék anyaga volt elsősorban más. Új modelleket láttak, és könyvekből, tévéfilmekből merítettek ötleteket, illetve a régiók nagyobb vásáraiba eljutva – akár az anyaországba, meg azon túlra is – átvették a nekik tetsző vagy eladható új formákat is.

Ez az út biztosíthatja a mester megélhetését, ésszerűen hasznosítva a rendelkezésre álló nyersanyagot, energiaforrásokat, munkaeszközöket, a kiegészítőket. A munkafolyamatot mindez módosította, de a piacra vihető termék funkcionalitása megfelelő, bizonyos helyi jelleget képvisel az áru – formában, színben, anyagban stb.

2. A mesterség hagyományos módon való gyakorlása, tudatos hagyományőrzés, kézművesség

A népi mesterek esetében a helyi jelleg előnybe részesítése általában tudatos, bár nem riadnak vissza az újtól sem – udvarhelyszéki vonatkozásban pl. a nemezelés, gyöngyfűzés is nagyon népszerű lett. Azok, akik népművészeknek tartják magukat – elhatárolva a helyi jellegzetességet továbbvivő mesterembertől –, igyekeztek visszatérni azokhoz a szakmai fogásokhoz, amelyek korábban ismertek voltak: természetes anyagokat használnak, a munkafolyamat gépesítését kizárják, és szakmájukon belül tájékozottak arról, hogy a régióban az általuk készített termékek milyen helyi jellegzetességekkel bírtak, ezt szempontként kezelik.

A csaknem teljesen kézműves termék előállítása jóval több időt vesz igénybe, mint gyári tucatáru társa, és éppen emiatt képvisel a vásárló szemében nagyobb értéket: hisszük, hogy jobb minőségű. Az sem mellékes,

hogy a vásár, netán megrendelés során személyes kapcsolat jön létre a mester és termékének vásárlója között, aminek haszna pl. az áru megóvására vonatkozó tanács, illetve egyfajta bizalom kialakulása is a két fél között. Ennek az a hozadéka, hogy a legjobb reklám az elégedett vásárló ajánlása mások irányában.

Tudatos hagyományörzés jellemzi ezeket a mestereket: példaként állíthatjuk a szakma más művelői elé, munkáik a funkcionalitás és a díszítőművészet megfelelő arányát példázhatják. Az ily módon termelő mester sok esetben nem is tud eleget tenni a rendeléseknek. Többeknek a szakmában és a vidéken, netán határokon túl is neve van, kézjeggyel jegyzi a munkáit (ld. korondi keramikusok), és hivatásként éli meg a szakmával való foglalkozást. Az ilyen módon előállított termékek tetszetősek, egyediek, azonban drágák, nem mindenki engedi meg magának, hogy megvásárolja. Többségét dísz tárgynak veszik meg, dísz tárgy lett már a szalmakalap, taplótáska, a csontnyelű zsebkés, a szalmafonatból varrt lábasalávaló stb.

Előállítói szerint ebből nem lehet megélni mindenkinek. Vásárokba kell járni, hogy termékeiket értékesíthessék, ez azonban a szélesebb körben való ismertté tételüket is elősegíti.

3. Eltávolodás a népművészettől vagy közeledés feléje

Számos olyan terméket láthatunk vidékünkön, de általában más piacokon is, amelyeket egyértelműen nem sorolhatunk a kézművesek kínálta népművészeti tárgyak körébe, ám formájuk, motívumviláguk, színeik vagy más jellemzőik arról árulkodnak, hogy készítőik ismerik azt a tárgyi világot, amely népünké, ezé a vidéké vagy az összmagyarság közös kincse. Részint olyan tárgyakról van szó, amelyek az említett motívumkincsre, formavilágra tudatosan hivatkoznak, azt használják fel.

Alkotóik olyan emberek, kézművesek vagy művészek, akik belekóstolva az önállóan alkotás szabadságába, nem elégedtek meg azzal, hogy – néha szolgai módon – ugyanazt és ugyanúgy készítsék, hanem kísérletező kedvük és teremtő képzeletük határait tágítva önálló, addig nem létező valami mást hoznak létre.

Más részük pedig nincsen kapcsolatban a népművészettel, csupán egy-egy formai megoldás, díszítőelem alkalmazása révén történik utalás arra. A piacokat elárasztó legközönségesebb giccstől a művészeti, iparművésze-

ti alkotásokig mindent fellelhetünk ebben a mesterségesen elkülönített csoportban.

A népművészeti jelleggel is bíró tárgyak alkotása, termelése, általában az előállítás eleve megszabja az illető tárgy értékét, ugyanis az a kérdés: egyedi alkotásról van-e szó, vagy milliószámra gyártott tucatárut kínálnak nekünk?

Azonban nem ez az egyetlen fokmérő. Nem kell különösebben bizonyítani, hogy a sok-sok órai munkát igénylő, palackba zárt, gyufaszálakból összerakott hajó, épület népművészeti szempontból nem értékesebb, mint a legegyszerűbb fakanál, cseréppipa vagy vesszőkosár. Amikor azonban gyárilag, sorozatgyártással állítják elő, nyilván az eredményt nem sorolhatjuk a népművészeti termék fogalmkörébe.

Az iparművészet az utóbbi évszázad során szívesen alkalmazta a népművészetből átvett vagy abból ihletődött megoldásokat, hogy csak olyan ismertebb példákra hivatkozzunk, mint a Zsolnai porcelángyár műhelye, a marosvásárhelyi Kultúrpalota külső és belső díszítése, vagy említhetnénk a magyar Parlament, a budapesti Iparművészeti Múzeum, a jelenlegi Néprajzi Múzeum épületeit is. A jelenleg alkotók közül is számos példára lehet hivatkozni. Jakab Csaba farkaslaki születésű építész faluja és a vidék hagyományait állandó stílusjegyként használja, a korondi származású, a magyar fővárosban élő Józsa Judit agyagszobrai pedig inkább témájuknál, mint formai megoldásuknál fogva kapcsolhatók Korondhoz.

Az iparművészet és népművészet szerencsés ötvözésére a sokból egyetlen példát hoznék, a korondi Józsa László keramikus munkásságát. A negyvenes éveiben járó mester készíti a hagyományosnak nevezett korondi edényeket is, műhelyében meg raktárában ebből látni a legtöbbet, hiszen a család megélhetését ez biztosítja. Emellett azonban olyan, az iparművészet körébe sorolható munkákat készít, amelyek csak egy korondi gyökerű alkotó képzeletében fogalmazódhattak meg. Különös alakú vázái, edényei mintha azt feszegetnék, mit bír meg az agyag? Anélkül, hogy a kiegészítés során tönkremennének a munkái. Egyedi tárgyak, két egyforma nincsen, és nem is lehet köztük.

Nagyobb érdeklődést keltettek sajátos falitányérvai. A tetszetős, elsősorban mértani mintás, mázazott alkotásokon kezdetben olyan színeket használt, amelyek a hagyományos termékeken nem jelennek meg. Az utóbbi pár évben pedig a nyers agyagtányérokra miniatűr mintákat rajzol és apró szerszámokkal, néhol tű hegyével dolgozza ki, az edény síkját fe-

hérre festve általa csipkemintának nevezett díszítést alakít ki. A mértani, teljesen szimmetrikus minták közepébe képzőművészt dicsérő állat- vagy emberábrázolásokat helyez, de absztrakttal is próbálkozik. Ezek a nagy méretű, egy méter átmérőt közelítő tányérok némelyikére körbefutó sávban az egykori falusi életre jellemző jeleneteket mintáztok.

A hagyományos falitányér felületére a helyi jellegűtől egészen eltérő mintákat helyez. Újíttok a technikát illetően is: nem a szokásos mázazást vagy a felületbe vésést alkalmazta, hanem más mázazást, tányérjain festés helyett vésett mintákat látunk.

A másik véglet a piacokon mindenütt fellelhető giccses tömegáru. A hagyomány és újítás kettősségében azonban sok furcsa megoldást láthatunk, és az is érthető, hogy a népművészeti elemeket: motívumokat, formai megoldásokat stb. felhasználó alkotások jó része azért hasznosítja – szándékosan – ezeket, hogy eladhatóbbá tegye az árut. A piac viszonyainak, a kereslet és kínálat ismeretében sokan hasznosítják a népművészeti elemeket, megoldásokat olyan esetekben is, amikor már első látásra is nyilvánvaló: ez csupán külsőség, nem érinti a lényegét. Magyarán: nincsen sok köze a népművészethez.

Említsük először az olcsóbb megoldásokat! Nem új keletű a dísztárgyak készítése. Olyan tárgyakról van szó, amelyek lényegében semmilyen funkciót nem töltenek be, egyrészt emléktárgyak: funkcionális tárgynak álcázva, ám használati értékük csekély, majd hogyanem jelképes: faragott sétatálcák, annak használható fokosok, hamu- és szalvétatartók, fali tányérok az üdülőhely nevével, esetleg képi ábrázolásával, városkulcsok különböző méretben, persze műanyagból stb. Itt kell megemlítenünk a népviseletbe öltöztetett babákat is, amelyeket nem csupán különböző méretben állítják elő, hanem láthatunk műanyagból öntött babákat, amelyeken a ruhát csupán festik. Hasonlóan elriasztó példákat még sorolhatunk: műanyag szálból font szalmakalap, faragott gömböket utánzó műanyag olvasó (rózsafüzér), vert csipke ugyancsak műanyagból stb.

Ugyanez a stratégia más, tőlünk földrajzilag távoli helyeken is gyümölcsözteszhető. A görög tengerpart, a kis szigetek üzletei tele vannak olyan kerámiatárgyakkal, amelyek törött oszlopfőket, évezredekkel korábbi edénytípusokat utánóznak – nem is kerámiából, hanem valami könnyű anyagból, a turisták örömeire, persze nem is olcsón. Műanyag szentképeket, a formai tobzódás mértékét nem ismerő kagylókreációkat szinte bárhol lehet látni. A turistaforgalom szempontjából kiemelt helyeket szinte

elárasztják az ilyen jellegű áruk. Korond, Tamási sírhelye Farkaslakán, vagy a Gyilkos-tó, a prágai Aranymívesek utcája, Curtea de Argeșen a fedelmi sírokat őrző kolostor csak néhány kiragadott példa.

Ha az előállítás technikai oldalát vizsgáljuk, a keleti, elsősorban Kínából meg Indiából származó áruk tömege példázza az eredeti termék látszatát keltő tucatáru sikerességét: a kőből faragott elefántról, más szoborról csak a szakértő, vagy hozzáértő állapíthatja meg, hogy műkőből gyártják – a kőport ragasztóval kavarják és a masszát formába préselik. Ugyanez a helyzet a csonttárgyakkal is. A kerámia, a gipsz festésével is elérhetik azt a látszatot, hogy kőből, netán márványból készült tárgyakat látunk, amit kézzel munkáltak meg.

A giccs a legáltalánosabban ismert meghatározások szerint olyan termék, alkotás, amely eleve kiszolgálja az elvárásokat, piaci igényeket, sőt elébük megy. Ha a népművészet oldaláról nézzük, nem túlzás ilyen értelemben giccsesnek, giccsnek minősíteni azokat az emléktárgyakat, amelyeket a helyi népművészet köntösébe bujtatva eleve úgy terveznek meg, úgy formálnak meg, hogy – hangsúlyozom: bár nem azok –, az érték, a kézzel megmunkált és helyi jelleget hordozó tárgy illúzióját keltsék a vásárlóban.

Mivel a határok átjárhatósága nagyban megnőtt, az anyagi lehetőségek és az életforma átalakulása lehetővé teszi egyre több embernek a meszebb vidékek meglátogatását, onnan pedig az arra a helyre emlékeztető tárgyi emléket hoznak magukkal. Tehát a folyamatosság biztosított, a termelést meg növelni kell, hiszen valós igényt szolgál ki.

Ide sorolhatjuk az új funkciókat betöltő tárgyakat, amelyek megtervezése, előállítása, gyártása részben hasznosítja a kézműves hagyományokat, másrészt viszont fényévnvi távolságra kerültek az eredeti lényegtől, ilyen pl. a szalmából font harang, a hűtőmágnesek változatos sorai, Drakula és Lenin különböző méretben, a csíksomlyói Szűz Mária-szobor akciósan stb.

A korábban komolynak, tekintélyesnek vagy éppen szentnek számító jelképek használata egészen elprofanizálódik, és nyilvánvaló, hogy ezeket a gyártók és fogyasztók is tudatosan használják... Ám éppen a sorozatgyártás ténye, az eltörpült vagy erősen felnagyított méretek (csíkszentgyörgyi, újabban varsági rekord méretű székely kapuk a települések bejáratánál), a hamissá tett anyaguk is jelzik, hogy ez nem népművészet: ipar- vagy díszítőművészet, annak is sokszor a legalja. Kérdés, hogy ez miben szolgálja

a hagyományőrzést, a népi tudás átadását, továbbéltetését? Nyilvánvaló, hogy ezek a torzítások éppen ellene „dolgoznak”.

A vásárlót, fogyasztót azonban megtévesztheti a népi (vagy éppen valási) motívumok felhasználása, melyeket szinte gátlástalanul és nyaklónélkül használnak fel új vagy más, művészetinek tetsző, annak mutatott tartalom kifejezéséhez.

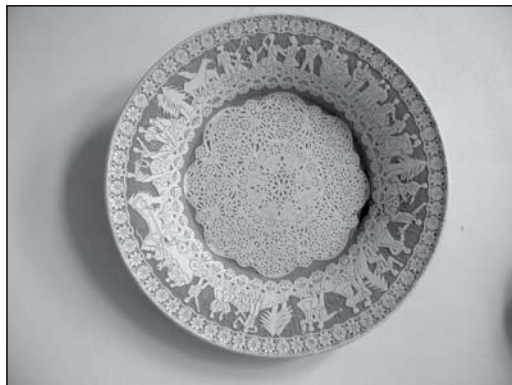
Limitele artei populare

Zona Odorheiului – în trecut scaunul Odorhei – are peste 120 de localități rurale, în care se regăsesc gospodăriile tradiționale populare, iar meșterii populari produc, în mod regulat, diferite bunuri, care apar pe piețele locale. Cu această ocazie, prezentăm schemele, tendințele strategice, cu particularități locale, care s-au conturat în ultimii 20 de ani privind producerea obiectelor, realizarea produselor de artă populară. Schimbările, din acest punct de vedere, se pot caracteriza și prin folosirea mai accentuată a simbolurilor, motivelor cu caracter popular și a celor cu caracter religios. Este tipic și faptul ca aceste simboluri devin profanizate.

The Limits of Folk Art

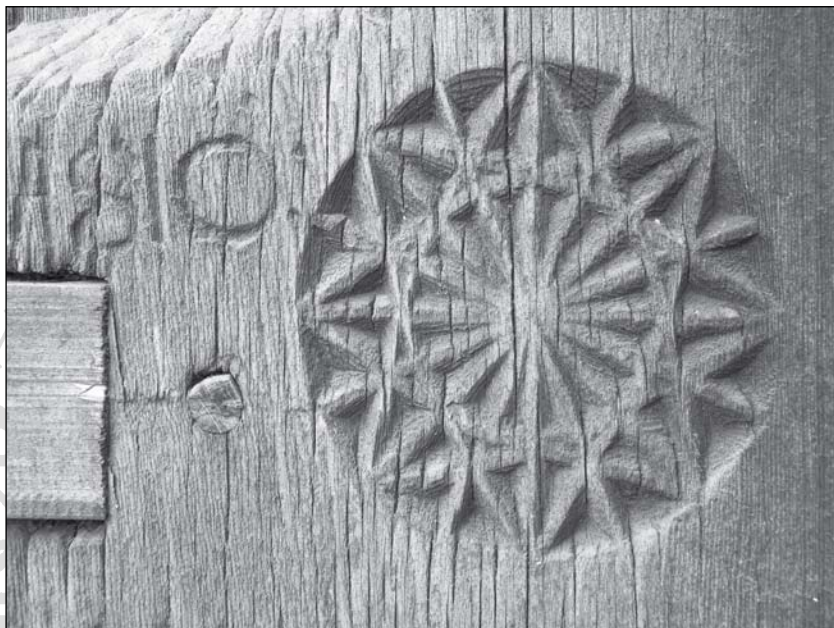
The region of Odorheiu Secuiesc, respectively the historical Odorhei county, with its more than 120 settlements, represents such an entity of the Hungarian language area, where traditional farming is still in practice, where traditional craftsmen are still making their products, bringing them to markets and fairs. In the present paper the author outlines the major trends, the strategical tendencies, the local specificities, which could have been seen in the last one and a half or two decades in the production of artefacts. The changes are also characterized by the fact that the buyer is misled by the use of folkloristic or religious motifs, thus these symbols have become profane.

Képek

1–3. Józsa László korondi keramikus falitányérjai

4. Csűrkapurészlet 1810-ből, a székelykeresztúri Molnár István Múzeum udvarán

5. Korondi népművészeti bolt ajánlata